

Орунбаев У.Б., Турдикулова Б.

**КЫРГЫЗ ЖАНА ӨЗБЕК ЭЛДЕРИНИН САЛТТУУ ПЕДАГОГИКАСЫНДАГЫ
ЖАЛПЫЛЫКТАР МАСЕЛЕСИ**

Орунбаев У.Б., Турдикулова Б.

**ОБЩИЕ ВОПРОСЫ ТРАДИЦИОННОЙ ПЕДАГОГИКИ КЫРГЫЗСКОГО И
УЗБЕКСКОГО НАРОДОВ**

U.B. Orunbaev, B. Turdikulova

**GENERAL QUESTIONS TRADITIONAL PEDAGOGY OF THE
KYRGYZ AND UZBEK PEOPLES**

УДК: 371:37.01(575.2)(04)

Макалада тектеш элдердин орток педагогикасы жөнүндө сөз болуп, кыргыз жана өзбек элдик педагогикасынын негизинде тектеш элдердин орток педагогикасынын жаралышынын шарттары жана себептери ачып көрсөтүлдү.

Негизги сөздөр: педагогика, эл, кыргыздар, өзбектер, себеп, шарт, коом.

В статье рассматриваются проблемы общности народной педагогики. На основе народной педагогики кыргызов и узбеков показаны причины и условия возникновения общности народной педагогики.

Ключевые слова: педагогика, народ, кыргызы, узбеки, причина, условие, общество.

The problem of community of people pedagogics is considered in the article, on the basis of people pedagogics of kyrgyz and uzbek is shown the reasons and conditions of appearing community of the people pedagogics.

Key words: teaching, people, kyrgyz, uzbekistan, the reason, the conditions in the society.

Элдик педагогика көптөгөн кылымдар аралыгында эл тарабынан жаратылгандыктан, элдин башынан өткөн орчундуу тарыхый окуялар, тарыхый бурулушка алып келген турмуштук кырдаалдар элдик педагогикада чагылдырылат. Элдик педагогика тарыхый мүнөзгө ээ болгондуктан, жаралуу, өсүп-өнүгүү тарыхы бир болгон элдердин элдик педагогикасында да жалпылыктардын болушу мыйзам ченемдүү көрүнүш.

Академик Г.Н. Волковдун пикири боюнча ар башка элдердин педагогикалык маданиятындагы жалпылыктар төмөнкүдөй факторлордон улам жаралат:

а) ар башка элдердин өнүгүшүнүн тарыхый шарттарынын жалпы болушу;

б) бардык элдердин максаттарындагы жана кызыкчылыктарындагы, бүткүл адамзаттык рухий-адеп-тик баалуулуктарындагы жалпылыктын болушу;

в) элдик психологиянын негиздеринин жалпылыгы;

г) географиялык шарттардын жалпылыгы;

д) ар башка элдердин педагогикалык салттарынын, тажрыйбаларынын бири-бирине өз ара таасир этүүлөрү [1.9].

Элдердин дини, тили, эл катары калыптануу тарыхы бир болгон соң, алардын жашоо образында, таалим-тарбия салттарында да окшоштуктардын, жалпылыктардын болушу мыйзам ченемдүү көрүнүш. Ушул жагынан алганда кыргыз жана өзбек элдер – тектеш элдер (тили жакын, тарыхы, дини бир эл болгондуктан) катары элдик педагогикаларында жалпылыктардын болушу мыйзам ченемдүү. Анткени кыргыз жана өзбек элдери өзүнүн тарыхый өнүгүшүндө көп кылымдардан бери жанаша жашап, саясий-экономикалык жана маданий жактан тыгыз карым-катнашта болуп келишкендиктен, алардын тарыхый өнүгүшүндө да көптөгөн жалпылыктар жана өзгөчөлүктөр бар.

Улут, улуттук кубулуштар жана улуттардын ортосундагы карым-катыш жөнүндө сөз кылганда, аны ошол элдердин өткөн жана соңку тарыхынан ажыратып кароо мүмкүн эмес. Себеби ар дайым улуттар аралык мамиле тарыхый кубулуштардын чордонунда турат. Кыргыз УИА академиги А.А. Брудныйдын пикири боюнча: “Адам өзүнүн ар бир бөлүкчөсү аркылуу тарых, айланасында болуп жаткан тарыхый чындык менен байланышып турат, Бул анын дене жагына гана тиешелүү болбостон, анын интеллектуалдык же рухий акыл-эсине да тиешелүү, анткени башкалардан алган билимдеринин бөлүкчөлөрү, өткөн турмушу келечек турмушуна таасирин тийгизет, адамдардын өткөн тарыхы башка адамдарга сөзсүз өз таасирин тийгизет” [2. 215]. Биз кыргыздардын жана өзбектердин элдик педагогикасындагы жалпылыктарды аныктоо үчүн, алардын тарыхый өнүгүшүнө токтоло кетели.

Түрк элдерине кирген кыргыздардын жана өзбектердин өсүп-өнүгүш тарыхы көп жагынан бирдей. Себеби алар көп кылымдар бою эриш-аркак болуп жанаша жана аралашып жашап келе жаткан элдер.

Тарыхчы окумуштуулардын көз караштары боюнча Борбордук Азияда жашаган элдердин калыптанышынын тарыхы бирдей. Кыргыз жана өзбек элдери байыртан эле Давань мамлекетинин (байыркы Парга-

нада) территориясында жашап келген жана жашап жатышат [3].

Кыргыз жана өзбек элдери өзүнчө эл катары калыптанган XVI кылымга чейин өнүгүшүнүн, калыптанышынын тарыхы бир болгондуктан, эки эл биргеликте көп жолу тышкы душмандарга чогуу каршы турушкан. Кийинки эле эки жүз жылды мисалга алсак, Кокон хандыгынын (1709-1876) тушунда, Россия империясынын курамындагы Түркстан крайында (1876-1917), Совет мезгилинде бир мамлекеттин (идеологиясы, саясаты, экономикасы жана маданияты жалпы болгон) курамында кыргыздар менен өзбектер чогуу, жанаша жашап келишкен.

Азыркы кезде кыргыздар жана өзбектер Кыргызстан жана Өзбекстан Республикаларынын титулдук улуту катары эсептелет, алардын тили мамлекеттик тил болуп кызмат кылат жана Кыргызстандагы өзбектер да, Өзбекстанда кыргыздар да титулдук улуттар менен тыгыз карым-катнашта, бири-бири менен жакын мамиледе болуп (бир кыштакта чогуу, коңшу кыштактарда топ-топ болуп же кыштактарда, шаарларда бир көчөдө чогуу бири-бири менен коңшу болуп жашап келе жатышат) жанаша тиричилик өткөрүүнү улантып жаткан элдер. Фергана өрөөнүндө кыргыздар менен өзбектер бир кыштакта чогуу, жанаша жашап, эмгек талаасында чогуу иштеп тиричилик өткөрүшөт.

Кыргыздар менен өзбектердин этностор аралык мамилеси бир кылка эмес экендиги байкалат. Узак жылдардан бери кыргыздар менен өзбектер аралаш жашаган айылдарда бири-бирине кыз берип, уул үйлөшөт. Тойлорду ар ким өз улутуна мүнөздүү салтта өткөрүшөт. Алардын салттарында да жалпылыктар пайда болуп кеткен. Алсак, адатта кыргыздарда аялдар эркектер менен чогуу дасторкондо олтурушса, Өзбекстан менен чек аралаш айылдарда жашаган кыргыздарда, кыргыздар өзбектер менен аралаш жашаган айылдарда кыргыздардын аялдары эркектер менен чогуу дасторкондо олтурбайт.

Кыргыздар менен өзбектер бир тууган элдер катары дайыма ынтымакта жанаша-чогуу тиричилик өткөрүп келишкендигине көптөгөн тарыхый фактылар күбө. Айрым фактыларды келтире кетели, Кокон хандыгы тушунда Фергана өрөөнүндөгү эн таасирлүү бийлик ээлери болушкан Алымбек жана Курманжан даткалар элди “сен кыргыз, сен өзбек, сен кыпчак” деп ажыратпастан, аларга бирдей калыс жетекчилик кылышкан, “сен бөтөн улут өкүлүсүн” деп эч кимди куугунтукка алган эмес, тескерисинче, жери жок өзбектерге кыргыз талааларынан жер бөлүп берген. Совет мезгилинде Кыргызстан жана Өзбекстан Республикаларынын түптөлүшүнө чоң салым кошушкан Ю. Ахунбаев менен А. Орозбеков жаш кезинен байларга чогуу жалданып, навайчы, арабакеч (кирекеш) болуп иштеп жүрүшкөн, алар дайыма ар кандай турмуштук кыйынчылыктарда бири-бирине колдоо көрсөтүшкөн.

Совет мезгили кыргыз жана өзбек элдеринин тарыхындагы өтө чоң бурулуштардын мезгили болуп калды. Советтик доор көптөгөн элдер, улуттар сыяктуу эле кыргыз жана өзбек элдеринин келечек тарыхын жана тагдырын аныктаган, элдин өнүгүүсүн, калыптанышын шарттаган мезгил болду.

XX кылымдын 20-жылдарында кыргыз элинин алгачкы агартуучулары жана совет мамлекетинин маданиятынын түптөлүшүнө чоң салым кошушкан алдынкы интеллигенттери К.Тыныстанов, А.Садыков, Б.Данияров ж.б. Ташкент шаарында (САКУ де) билим алышкан.

Кыргыздардан биринчи болуп Кыргызстан КП БКнын секретары болгон И.Разаков эмгек жолун Өзбекстанда баштап, көптөгөн жооптуу кызматтарда (Өзбекстандын агартуу министри, Госпландын башчысы ж.б.) иштеген, кийин гана Кыргызстанга келип, 1947-1961 жылдар аралыгында Кыргыз Республикасында коммунисттик партияга жана өлкөгө жетекчилик кылган.

Ушул жогоруда айтылган ойлордон көрүнгөндөй кыргыз жана өзбек элдеринин элдик педагогикасындагы жалпылыктардын жаралышы ал элдердин тарыхый тагдыры бир экендиги менен байланыштуу.

Биз кыргыздардын жана өзбектердин элдик педагогикасындагы жалпылыктарды аныктоо үчүн, алардын диний ишенимден жаралган педагогикалык жалпылыктарга токтоло кетели.

Жалпы адамзаттык баалуулуктардын жаралышы жана жашашы диндик ишенимдер менен тыгыз байланышта. Ислам дини да жалпы адамзаттык баалуулуктарды: тынчтык, гумандуулук, ак ниеттүүлүк, өз эл-жерин сүйүү, эр жүрөктүүлүк, адам өмүрүн баалоо, балдарды жана карыларды урматтоо, адамга жамандык кылбоо, үй-бүлөнү жана баланы ыйык деп саноо, балдарга тарбия берүү, эмгекчилдик, билим үйрөнүү ж.б.у.с. өз ичине камтыйт.

Ислам дини мусулмандардын тарбия салтынын өзөгүн түзөт [4.19.]. Мусулман адамдын турмуштагы бүтүндөй жүрүм-туруму, жашоо нормалары, шарият (диний этикалык жана укуктук эрежелердин жыйындысы) эрежелери аркылуу жөнгө салынат.

Кыргыз жана өзбек элдеринде **ыйман** маселеси ислам дини менен тыгыз байланышта турат.

Ислам динин тутунган адамдын адеп-ахлагы төмөнкү ахлак вазийпалары топтоштурулган принциптерден аныкталат:

1. Алланын жана Пайгамбардын алдындагы милдеттери.
2. Өзүнө карата милдеттери.
3. Ата мекендин жана улутунун алдындагы милдеттери.
4. Үй-бүлөсүнө, жакындарына карата милдеттери.
5. Адамзат дүйнөсүнө карата милдеттери [5.100.].

М.С.Мурзаевдин пикири боюнча, ушул жогоруда аталган ислам дининин принциптери адамдын туулгандан тартып жарык дүйнө менен кош айтышканга чейин өз айланасындагы адамдарга, түшүнүктөргө, коомдук кубулуштарга кандайча мамиле жасоосу керектиги жөнүндөгү эрежелерди чагылдырып турат жана ар бир мусулман пендеси үчүн жашоо мыйзамы болуп кызмат кылат [4.].

Ислам дининин эрежелери адамдарда бийик адеп-ахлактык эрежелерди калыптандырып, адамдар ортосундагы карым-катнашты, мамилени жөнгө салат.

Ислам дининин ыйык китеби “Куранда” адамдардын ыймандуулугу, адептүүлүгү жана толеранттуулугу өзөктүү идеялардан болуп саналат. Адептүүлүктүн дагы бир көрүнүшү болуп адамдын толеранттуу жүрүм-турумду карманып жашоосу эң негизги принциптерден болуп саналат. Анткени, адам коомдо жашап башка адамдар менен тыгыз карым-катнашта болгондуктан, ислам дининде ар түрдүү (бай-кембагал, акылдуу-акылсыз, улуту, тили ж.б. ар башка болгон) адамдардын бири-бири менен ынтымакта болуусу, бири-бирине карата толеранттуу мамиле жасоосу эң башкы эреже катары эсептелинет. Бул сөзүбүзгө хадистеги төмөнкү эрежелер далил болот. “Эки адам учурашканда кол берип учурашса, ажыраша электе эле алар күнөөлөрүнөн арылышат” - деп айтылат. Бул насыят-эреже ислам динин ар башка расадагы, улуттагы, социалдык деңгээлдеги адамдар тутунгандыгын эске алып, аларды бири-бири менен чыр-чатакташып урушууга, жактырбай мамиле кылууга эмес, бири-бири менен ынтымакта болууга, ал үчүн эң биринчи кезекте саламдашууга үндөйт. Себеби саламдашуу жакшы мамиле түзүүнүн ачкычы. “Ассалому алейкум, ва алейким ассалом” дегендин мааниси “Сизге тынчтык каалайм” деп алик алып жооп берет. Адамдарды бири-бирине карата чын дилден ынтымак менен тынчтыкта, бейпил турмушта жашоого үндөгөн эң бийик идея саламдашууда жатат [4. 20-21].

Ислам дини кыргыздардын жана өзбектердин жашоо образын, каада-салттарын, үрп-адаттарын, ойлоосун жалпылаштырып турат. Мусулманчылыктагы улууну урматтоо, өз кадыр-баркын урматтоо, ак көңүлдүүлүк, адамга жакшылык кылуу, үй-бүлө мүчөлөрүнүн жана балдарынын тагдыры үчүн жоопкерчиликтүүлүк, гумандуулук, башка адамдар менен жакшы мамиле түзүү, өз ара бири - бирине жардам берүү сыяктуу сапаттар кыргыз жана өзбек элдери үчүн жалпы баалуулуктар (дөөлөттөр) болуп саналат.

Исламдын адеп эрежелери кыргыздардын жана өзбектердин баарлашуу өзгөчөлүктөрүнө да өз таасирин тийгизген.

Кыргыз элинин баарлашуу өзгөчөлүктөрү үй-бүлөдө калыптанат. Ошондуктан үй-бүлөдөгү баарлашуу өзгөчөлүктөрүнө токтоло кетели. Кыргыз жана өзбек үй-бүлөсүндө ар кимдин өз орду бар болуп, ал баарлашууга да өз таасирин тийгизген. Үй ээси катары ата өзгөчө орунда турган: ал ыйык тутулуп, анын айтканы үй-бүлөдө мыйзам катары кабыл алынган, үй ээси үйгө киргенде баарысы ордунан тура калып тосуп алуу, ага төрдөн орун берүү, андан кийин гана тамактан ооз тийилген, сөз башталган. Ал эми атадан мурда орунга олтуруу, сөз баштоо адепсиздик катары бааланган. Ал тамакты ооз тийгенден кийин гана башкалар тамагын иче баштаган. Ал сөз баштамайын, башкалар сүйлөй албаган.

Жогоруда айтылган ислам дининдеги улуу идеялар жаш муундарга тарбия берүүдө кыргыз жана өзбек элдери үчүн жалпы болуп, эки элде тең кеңири колдонулат. Ал көптөгөн макал-лакаптарда да чагылдырылган: “Жылуу-жылуу сүйлөсөң, жылан чыгат ийнинен” (кырг.) - “Яхши гап билан илон ийнидан чикар, яман гап билон пичак кинидан чикар” (өзбек.), “Аганы көрүп ини өсөт, эжени көрүп синди өсөт” (кырг.) - “Опани куриб сингли усар” (өзбек.), “Эшигин көрүп төрүнө өт, энесин көрүп кызын ал” (кырг.) - “Онасини куриб кизини ол” (өзбек.). Аталган макалдар маани жагынан жана аткарган тарбиялык функциялары боюнча бири-бирине жакын жана окшош.

Ислам дининдеги жетик инсанды тарбиялоо идеяларын жаш муундарды тарбиялоодо пайдалануу бир жагынан ислам дини жөнүндө окуучуларга туура түшүнүк, туура багыт берүүгө мүмкүндүк берсе, экинчи жагынан окуучуларда терең улуттук аң-сезимди калыптандырууга жана бийик жүрүм-турум үлгүсүн тутууга мүмкүндүк жаратат.

Адабияттар:

1. Волков Г.Н. Этнопедагогика. - 2-е изд. испр. и доп. - М., 2000.
2. Брудный А.А. Наука понимать. - Б., 1996. - С. 322.
3. Хуршуд Э. Паркана-Давань-Фергана. - Б.: Учкун, 1998. - С. 41.
4. Мурзаев М.С. Тарбиялоонун психологиясы. - Ош, 2008. - 80-б.
5. Мусулмандын чөнтөк китеби (Ислам дининин эрежелери). / Даярдаган Мехмет Соймен. - Анкара, 1995.

Рецензент: к.психол.н., доцент Мырзаев М.С.